

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΡΟΣΟΣ, LES MALHEURS DE LA VERTU Ή: ΤΟ ΑΡΘΡΟ 16 ΚΑΙ Η ΚΑΚΟΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ (ΕΥΡΑΣΙΑ 2025, 254 ΣΕΛ.)*

I. Το βιβλίο του καθηγητού κ. Δρόσου το θαύμασα. Διότι προσπαθεί με μαθηματική μέθοδο να αποκαθλώσει ένα «θαύμα». Το «θαύμα» έχει ως περιεχόμενο τη μεταμόρφωση της διαδικασίας αναθεωρήσεως μιας διατάξεως του Συντάγματος σε διαδικασία ερμηνείας. Στα συνταγματικά κράτη, καθόσον γνωρίζω, κρατεί παγίως η άποψη ότι η επίλυση ενός συνταγματικού ζητήματος επιχειρείται πρώτα με τη μέθοδο της ερμηνείας. Όταν η απόπειρα δεν ευοδωθεί, προχωρούν στην αναθεώρηση του Συντάγματος. Εδώ προχώρησαν αντιστρόφως. Όταν διαδοχικές αναθεωρήσεις αρνήθηκαν την επέμβαση στο άρθρο 16, κατέφυγαν στην ερμηνεία. Ήταν θέμα πίστεως. Πίστευαν επί χρόνια ότι οι συνταγματικές διατάξεις απαγόρευαν στους ιδιώτες να περιλάβουν στη δικαιοδοσία τους και την ανώτατη εκπαίδευση. Μετά και την τελευταία αποτυχία του 2019, το «θαύμα» άρχισε να κυφορείται από ομάδα καθηγητών των κρατικών πανεπιστημίων. Αργότερα έγινε και η επίσημη έναρξη της αμιγώς πολιτικής επιχειρήσεως «ιδιωτικά πανεπιστήμια», με πράξη του απλού νομοθέτη, πέραν από τις οκληρές διαδικασίες της αναθεωρήσεως και κυρίως πέραν από την απαίτηση αυξημένων πλειοψηφιών και συναινέσεων.

Σωτήριος Ρίζος
Επίτιμος Προέδρος
του Συμβουλίου της
Επικρατείας

* Το κείμενο, με κάποιες προσθήκες και παραπομπές, αποτέλεσε την εισήγησή μου κατά την παρουσίαση του βιβλίου τη 17η Ιουνίου 2025 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

II. Ο συγγραφέας αντιμετωπίζει το «θαύμα» πρωτίστως όχι με αντίθετες ρητορείες και άλματα πολιτικών εμπνεύσεων αλλά με την κοπιαστική-πειθαρχημένη νομική μέθοδο, που έχει ακολουθήσει και στην προηγούμενη συγγραφική του πορεία.

Στο **Πρώτο Μέρος** (ευρωπαϊκό δίκαιο και εκπαίδευση) αναλύει επακριβώς το περιεχόμενο των κανόνων του ευρωπαϊκού δικαίου σε σχέση με την οργάνωση της εκπαίδευσης εντός των εθνικών κρατών. Και κατόπιν προχωρεί στην παρουσίαση της βασικής νομολογίας των ευρωπαϊκών δικαστηρίων για το ίδιο θέμα. Επιλέγει τρεις χαρακτηριστικές υποθέσεις, τις οποίες έχουν χρησιμοποιήσει και οι νομικοί της αντίθετης πλευράς για να ενισχύσουν τις θέσεις τους. Πρόκειται για την συγγρική περίπτωση, η οποία δεν μπορεί να συσχετισθεί με το άρθρο 16 για τον απλό λόγο ότι εκεί η ανώτατη εκπαίδευση δεν διαφυλάσσεται συνταγματικά υπέρ κρατικών ιδρυμάτων. Η δεύτερη, η ιταλική περίπτωση (υπόθεση *Neri*), διαφοροποιείται επίσης, διότι αφορά αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων από τίτλους εκτός Ιταλίας. Η τρίτη περίπτωση αναφέρεται στην απόφαση του «Πρωτοδικείου» του έτους 1992, η οποία ευθέως αποδέχεται την ισχύ των απαγορεύσεων του άρθρου 16 έναντι τίτλων απονεμομένων από ιδιωτικά ιδρύματα εγκατεστημένα εν Ελλάδι.

Από τη νομολογία των ευρωπαϊκών δικαστηρίων ο συγγραφέας μεταβαίνει στα εντός της Ελλάδος διαδραματισθέντα επί δεκαετίες στη νομολογία του ΣτΕ. Ανευρίσκει τις σχετικές αποφάσεις του ΣτΕ σε βάθος χρόνου, τις μελετά και θεμελιώνει το συμπέρασμα ότι ομοφώνως μέχρι σήμερα η μείζων πρόταση παραμένει η ίδια. Αρραγής η νομολογία και ως προς το νόημα της ευρωπαϊκής ρυθμίσεως (αρμοδιότητα των εθνικών κρατών για την οργάνωση της εκπαίδευσης) και ως προς το νόημα των απαγορεύσεων του άρθρου 16: στις διαδικασίες αναγνώρισεως τίτλων σπουδών ουδέποτε αποδέχθηκε ότι μπορεί να λειτουργεί εν Ελλάδι ιδιωτικό ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα παράλληλα προς τα κρατικά.

Εν όψει αυτών ο συγγραφέας καταλήγει αβίαστα στο συμπέρασμα ότι για την οργάνωση της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων η αρμοδιότητα καταλείπεται, με βάση και την αρχή της επικουρικότητας, στα εθνικά κράτη.

Στο **Δεύτερο Μέρος**, παρατηρούμε ότι ο συγγραφέας από το ειδικό θέμα του πρώτου μέρους (εκπαίδευση) μεταβαίνει στο γενικότερο και βασικό του θέμα, όπως αυτό φανερώνεται και στον τίτλο του βιβλίου: αφενός στη μέθοδο ερμηνείας του Συντάγματος εν γένει (Δικαστήρια-θεωρητικοί του δικαίου), αφετέρου στη σχέση Συντάγματος-ευρωπαϊκού δικαίου, όπως προκύπτει τόσο από αποφάσεις των ελληνικών και των μεγάλων εθνικών Συνταγματικών Δικαστηρίων όσο και από αποφάσεις των Δικαστηρίων της Ενώσεως.

1. Ειδικώς από τη νομολογία του ΣτΕ επιλέγει τις αποφάσεις του «βασικού μετόχου», της «προαγωγής» διά νόμου των ΤΕΙ σε ΑΕΙ, της επιβολής διδάκτρων στις μεταπτυχιακές σπουδές και τέλος την απόφαση που επέτρεψε τη χρήση αναδασωτέας εκτάσεως για εγκατάσταση ανεμογεννητριών. Οι αποφάσεις αυτές χρησιμοποιούνται ως παραδείγματα «δυναμικής» ερμηνείας πέραν των ορίων του κειμένου του Σ. από τους υποστηρικτές των ιδιωτικών πανεπιστημίων. Ως προς τον «βασικό μέτοχο», μια υπόθεση που αφορούσε ανταγωνισμό ιδιωτικών επιχειρήσεων (ύλη του ευρωπαϊκού

δικαίου), η καταληκτική Ολομέλεια (2011) δέχθηκε απλώς μερική αντίθεση του εκτελεστικού νόμου στις κρίσιμες διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 9 Σ. Όχι μη εφαρμογή του Σ. λόγω αντιθέσεως σε κάποιες αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου¹. Η «προαγωγή» των ΤΕΙ σε ΑΕΙ επευλογήθηκε από Τμήμα του ΣτΕ, το οποίο πιστοποίησε ότι η μεταβολή έγινε μετά τήρηση προϋποθέσεων χαρακτηριστικών της έννοιας των ΑΕΙ (αναβάθμιση προσόντων διδακτικού προσωπικού, αύξηση του χρόνου σπουδών κ.λπ.). Ως προς τα δίδακτρα για τα μεταπτυχιακά, ορθότατα θεωρήθηκαν από το ΣτΕ ότι δεν καλύπτονται από τη δωρεάν παιδεία, με απολύτως ορθόδοξη ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 4. Ως προς την απόφαση (2499/2012 Ολ.), που επέφερε ρήγμα στην απόλυτη προστασία των αναδασωτέων εκτάσεων του άρθρου 117 Σ., χάριν ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η πλειοψηφία χρησιμοποιεί την ιστορική ερμηνεία της διατάξεως με αναγωγή στα Πρακτικά της Βουλής του 1975 χωρίς όμως να πείθει, εξού και ο συγγραφέας τη θεωρεί εσφαλμένη. Τα σφάλματα της αποφάσεως, παρά τα αγαθά κίνητρα, μάλλον είναι πρόδηλα, σύμφωνα και με την τεκμηριωμένη αντίκρουση της μειοψηφίας². Πάντως η απόφαση αυτή φαίνεται να είναι μεμονωμένη.

Η άποψη του συγγραφέα είναι ότι η μεγάλη εικόνα της νομολογίας ως προς την ερμηνεία του Συντάγματος δείχνει ότι το Δικαστήριο ακολουθεί την κλασική μέθοδο. Νομίζω ότι η θέση αυτή είναι ακλόνητη. Η μέθοδος είναι οικεία και περιλαμβάνει συνδυασμούς και συσχετισμούς των ειδικότερων μεθόδων: γραμματική ερμηνεία, ιστορική, συστηματική, τελολογική. Η σειρά ποικίλει, πιθανώς το ζητούμενο είναι η τελολογική ερμηνεία, τα άλλα τα εργαλεία. Το «ζωντανό Σύνταγμα» περιέχεται στο σύνολο της αναζητήσεως. Αλλά όλα έχουν ένα ανυπέρβλητο όριο: το κείμενο. Η εξαγωγή του νοήματος με τη μέθοδο αυτή διασφαλίζει την αποστολή του Συντάγματος: σταθεροποίηση της οροφής του δικαίου εντός περιβάλλοντος συνεχώς μεταβαλλόμενου. Τούτο δεν σημαίνει ότι ο δικαστής ορθώνει ένα παραβάν στην εξελισσόμενη πραγματικότητα και αποφασίζει ερήμην αυτής. Η πραγματικότητα είναι παρούσα κατά την ερμηνεία, ιδίως των αορίστων, αφηρημένων εννοιών του Συντάγματος με χαρακτηριστικό το μέρος των ατομικών δικαιωμάτων³.

2. Ως προς τη σχέση Συντάγματος-ευρωπαϊκού δικαίου, ο συγγραφέας σαφώς αναγνωρίζει την υπεροχή του Συντάγματος σε ενδεχόμενη σύγκρουση, χωρίς να αποκλείει μία προηγούμενη ειλικρινή προσπάθεια φιλικής προς το ευρωπαϊκό δίκαιο ερμηνείας.

Από τη νομολογία των Συνταγματικών Δικαστηρίων Γερμανίας, Γαλλίας, Ιταλίας, την οποία παρουσιάζει, επ' ουδενί λόγω προκύπτει απροϋπόθετη αναγνώριση υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου έναντι των Συνταγμάτων τους. Η προσοχή του συγγραφέα στρέφεται προς το ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή στον ευρωπαϊκό χώρο Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, με ειδική εξέταση των μεγάλων αποφάσεων σε βάθος χρόνου, από τη δεκαετία του 1970 μέχρι και την τελευταία

¹ Βλ. και Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, 5η έκδ. 2023, σελ. 475 επ.

² Βλ. και την κριτική του Σπ. Βλαχόπουλου, *Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος*, 2014, σελ. 76 σημ. 204.

³ Ανάλογα φαίνεται να ισχύουν και στη νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας. Βλ. σχετικώς τη συμβολή του κατ' εξοχήν αρμοδίου Προέδρου του Δικαστηρίου Andreas Voßkuhle στο συνέδριο της Konrad Adenauer Stiftung (Berlin, 2018), με τίτλο: *Verfassungsinterpretation und Verfassungswandel. Die Rolle des Bundesverfassungsgerichts*.

απόφαση new generation 2022. Μόνη η απόφαση αυτή, η οποία στο σώμα της επανειλημμένως μνημονεύει και όλες τις προηγούμενες, αρκεί για να καταδειχθεί η αντίληψη του Δικαστηρίου καθόσον αφορά τη σχέση Συντάγματος-ευρωπαϊκού δικαίου. Το Δικαστήριο ερευνά τη συμβατότητα ευρωπαϊκών θεσμικών ρυθμίσεων (εν προκειμένω του Ταμείου Ανάκαμψης) προς καθοριστικές της «συνταγματικής ταυτότητας» αρχές (κυρίως της δημοκρατικής αρχής, που εκφράζει βασικώς η Ομοσπονδιακή Βουλή)⁴. Ερευνά επίσης συστηματικά τυχόν προφανή εκτροπή των κοινοτικών οργάνων από τις αρμοδιότητές τους (*ultra vires*)⁵.

Κατά τη γνώμη μου, και άλλων και πιο σημαντικών από εμένα, η υπεροχή του Συντάγματος βασίζεται σε δύο προτάσεις: ο συνταγματικός νομοθέτης (άρθρο 28) είναι αυτός που εξουσιοδοτεί τον απλό νομοθέτη και όλα τα όργανα του Κράτους να παραχωρούν αρμοδιότητες σε διεθνείς οργανισμούς. Ο μέγιστος παραλογισμός θα ήταν να δεχθούμε ότι ο συνταγματικός νομοθέτης επιθυμεί και δύναται να επιτρέψει τη δημιουργία συστήματος κανόνων δικαίου ανωτέρας τυπικής ισχύος από το δικό του δημιούρημα⁶.

Το **Τρίτο Μέρος** είναι αφιερωμένο στις συζητήσεις της Βουλής κατά την ψήφιση του επίμαχου νόμου. Δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον δεδομένου ότι οι Πολιτικοί αγορητές της κυβερνητικής πλευράς αναπαράγουν –ενίοτε κακότεχνα– το υλικό που είχε ήδη σχηματισθεί από τους υποστηρικτές της θεωρίας περί εξισώσεως ερμηνείας με αναθεώρηση.

Στο **Τέταρτο** και τελευταίο **Μέρος** ο συγγραφέας αναπτύσσει ένα «έντονο διάλογο», όπως ο ίδιος λέει, με συγκεκριμένους συναδέλφους του που ηγήθηκαν της εκστρατείας αναθεωρήσεως των συνταγματικών διατάξεων μέσω ιδιόρρυθμης ερμηνείας. Το οπλοστάσιο το οποίο έκτισε ο συγγραφέας στα προηγούμενα μέρη του βιβλίου τον διευκόλυνε να αντεπεξέλθει επιτυχώς στη σύγκρουση.

III. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αν θέλουμε να τηρήσουμε κάποιες αποστάσεις από το ειδικό θέμα του άρθρου 16 Σ., νομίζω ότι ο συγγραφέας ενδιαφέρεται κατεξοχήν για την προσήκουσα στο Σύνταγμα ερμηνεία, ιδίως δε στη χάραξη ορίων τόσο για τον θεωρητικό ερμηνευτή όσο και για τον τελικό κριτή, τον δικαστή. Χωρίς, όμως, να υποδεικνύει μία ερμηνεία απομονωμένη από τον διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο, χωρίς να αρνείται τον δυναμικό χαρακτήρα της ερμηνείας του Συντάγματος. Αντιθέτως, θεωρεί αναγκαία

⁴ Τούτο δε, διότι οι σχετικές ενωσιακές ρυθμίσεις για το Ταμείο, προβλέπουν και μία απώτερη πιθανότητα χρηματοδότησεως των έργων από εθνικούς προϋπολογισμούς, βλ. Ν. Σημαντήρα, *Ευρωπαϊκό σχέδιο ανάκαμψης και εθνικό συνταγματικό δίκαιο*, ΕφημΔΔ Ι/2023 σελ. 40 επ, ιδίως σελ. 43-44.

⁵ Εκτενή ανάπτυξη των απόψεων του BVerfG για τη σχέση του με το ΔΕΕ και για τα όρια ισχύος του ευρωπαϊκού δικαίου έναντι του γερμανικού Σ. επιχειρεί ο Α. Voßkuhle στο συνέδριο «Ευθύνη, Αλληλεγγύη και Συνεργασία στην Ευρωπαϊκή Ένωση», που έλαβε χώρα στην Αθήνα το 2014. Βλ. Hatje/Iliopoulos κ.λπ., *Verantwortung und Solidarität in der Europäischen Union*, 2015, σελ. 135 επ.

⁶ Βλ. Π. Παυλόπουλο, «Το Σύνταγμα μεταξύ διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου», σε: *Νομικές Μελέτες*, 2023, σελ. 266 επ.· Idem, σχόλιο στην απόφαση Weiss σε Syntagmawatch.gr, 10.06.2020. Επίσης, Π. Παυλόπουλος/Ν. Σημαντήρας/Θ. Φορτσάκης, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 2025, σελ. 44 επ.: «Με τι είδους νομικό συλλογισμό, ένας κανόνας δικαίου –άρα και το Σύνταγμα– θα αναγνώριζε σ' άλλον κανόνα δικαίου μεγαλύτερη κανονιστική ισχύ από εκείνη που ο ίδιος διαθέτει, ως θεσμικό προϊόν της εθνικής κυριαρχίας;» Εκτενώς, Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3η εκδ., 2022, σελ. 242 επ.

την ώσμωση με την πραγματικότητα ως προϋπόθεση για την διάρκεια και την αποτελεσματικότητα του Συντάγματος εντός όμως των ορίων που προκύπτουν από το κείμενο⁷. Η επιβολή της λεγομένης «συνταγματικής πραγματικότητας» στο κείμενο του Συντάγματος και εναντίον αυτού ουδέποτε έγινε δεκτή⁸. Θα προσθέσω ότι για το Συμβούλιο της Επικρατείας η ερμηνεία αυτή είναι οικεία, διαπερνά τις πιο γνωστές δραστηριότητές του στα θέματα προστασίας περιβάλλοντος και σχεδιασμού των οικισμών, ιδίως στην πρώτη περίοδο θεμελιώσεως του Ε' Τμήματος. Ανάπτυξη και συναγωγή συνεπειών από έννοιες όπως «βιώσιμη ανάπτυξη», «φέρουσα ικανότητα». Μετατροπή της επιστημονικής έννοιας του δάσους σε νομική έννοια, την οποία υιοθετεί λίγο αργότερα ο αναθεωρητικός νομοθέτης (2001) και την εισάγει ως ερμηνευτική δήλωση υπό το άρθρο 24. Αλλά και στην περίοδο από το 2010 και μετά, η νομική επιχειρηματολογία των δικαστών του ΣτΕ, η ευνοϊκή αλλά κυρίως η δυσμενής για τα (αλλεπάλληλα) μνημόνια, βασίζεται εν πολλοίς στη νέα κάθε φορά πραγματικότητα⁹. Με τη μέριμνα, όμως, σε όλες τις φάσεις αυτές, η ερμηνεία –και των μεν και των δε– να κινείται εντός των ορίων του κειμένου των διατάξεων του Συντάγματος, των οποίων έγινε επίκληση (κυρίως των περί κοινωνικών δικαιωμάτων)¹⁰ δεν μετέτρεψε οποιοδήποτε «απαγορεύεται» σε «επιτρέπεται»¹¹.

Εν κατακλείδι: είναι άγνωστο αν ο συγγραφέας επιτυγχάνει να διαλύσει το «θαύμα», δεδομένου ότι το θαύμα, όπως μεγαλοφυώς γράφει ο Dostoyevsky στον Μεγάλο Ιεροεξεταστή, ασκεί τεράστια έλξη στους ανθρώπους, και όχι μόνο στους θρησκευόμενους. Επιτυγχάνει, όμως, σίγουρα να το εκθέσει. Επιτυγχάνει, επίσης, κάτι που προγραμματικά διακηρύσσει ότι είναι το πρώτο του μέλημα: να καταδείξει πόσο σπουδαία είναι η ακεραιότητα της κανονιστικής λειτουργίας του Συντάγματος και πόσο επικίνδυνη είναι η ρευστότητα στην ερμηνεία του και η επέκτασή της στον χώρο της αναθεωρήσεως, όπως αυτή οργανώνεται και οριοθετείται από το ίδιο το Σύνταγμα. Εγώ τον ευχαριστώ για τον μόχθο, την επιμέλεια και την αφοσίωση στις ιδέες του Συντάγματος και του Πανεπιστημίου. □

⁷ Βλ. και την καίρια τοποθέτηση του Σπ. Βλαχόπουλου, *Η δυναμική ερμηνεία*, ό.π., ιδίως σελ. 75 επ. Ο συγγραφέας λόγω χρόνου δημοσιεύσεως του βιβλίου δεν μπορούσε να έχει υπ' όψιν του τις αποφάσεις για το «Μνημόνιο Β'».

⁸ Βλ. Ch. Hillgruber, *Verfassungsrecht zwischen normativem Anspruch und politischer Wirklichkeit*, VVDStRL Bd. 67, 2008, σελ. 53: Καταστάσεις αντιτιθέμενες στο Σ. δεν επιτρέπεται να χαρακτηρίζονται από την επιστήμη του συνταγματικού δικαίου κατ' ευφημισμόν ως «ζωντανό σύνταγμα» ή ως «συνταγματική πραγματικότητα» και να αναβιβάζονται στο Status ενός «παρά» –ή «υπερσυντάγματος».

⁹ Βλ. ΣτΕ 2192-2194/2014 Ολ. (μισθοί στρατιωτικών κ.λπ.), 2287/2015 Ολ. (κοινωνική ασφάλιση), 4741/2014 Ολ. (μισθοί Πανεπιστημιακών). Η τελευταία απόφαση είναι χαρακτηριστικό δείγμα της αμφίπλευρης λειτουργίας, που μπορεί να προσλάβει η ερμηνεία συνταγματικών διατάξεων όταν πρέπει να συνυπολογισθούν εξελίξεις της πολιτικής-οικονομικής πραγματικότητας σε συνδυασμό με τις ανάγκες διαφυλάξεως της λειτουργίας των θεσμών. Εν προκειμένω (Μνημόνιο Β), η μεν πλειοψηφία επικαλέσθηκε την ανάγκη διατηρήσεως ενός minimum εισοδήματος για τους καθηγητές των ΑΕΙ (άρθρ. 16 παρ. 6 Σ.) έναντι των επανειλημμένων μειώσεων και θεώρησε αντισυνταγματικό τον σχετικό νόμο, η δε μειοψηφία αντέλεξε υπέρ της συνταγματικότητας του νόμου με επίκληση του «δημοσίου ταμειακού συμφέροντος» σε περίοδο συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσεως.

¹⁰ Βλ. την ανάπτυξη του Κ. Χρυσόγονου, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, ό.π., σελ. 70 επ.

¹¹ Για την έκθεση του Δικαστηρίου, στην περίοδο των Μνημονίων, σε υπαρκτά ή τεχνητά διλήμματα και τις διαφοροποιήσεις των δικαστών στην πρόσληψη της κοινωνικοοικονομικής «πραγματικότητας» βλ. Σ. Ρίζο, *Το Συμβούλιο της Επικρατείας μεταξύ του συνταγματικού προτύπου του Κοινωνικού Κράτους και της πολιτικής ενστάσεως «οικ αν λάβοις παρά του μη έχοντος»*, ΘΠΔΔ 2015, σελ. 289 επ. και S. Rizos, "Die 'Kraft des Faktischen' in der Rechtssprechung des Staatsrats", στον τόμο: Hatje/Iliopoulos κ.λπ., *Verantwortung und Solidarität*, ό.π., σελ. 149 επ.